

PARTENERIATUL CIVIL-MILITAR: ABORDĂRI TEORETICO- METODOLOGICE

Drd. Vitalie MARINUȚĂ

CIVIL-MILITARY PARTNERSHIP: THEORETI- CAL AND METHODOLOGICAL APPROACH

In order to prevent the army manipulation and its unconstitutional exploitation, but also in order to provide a unique approach as regarding the consolidation and further development of the military area, the transparency of its activity shall be ensured. The society needs a monitoring mechanism that includes the state institutions, legal regulations and procedures that ensure the connection of the civil-military relations. That resides in the specific character of the security area, especially that of the army that is the element that leads to the existence of multiple aspects of the civil-military relations paradigm.

În contextul abordării problemei privind relațiile civil-militare și controlul civil democrat ca formă deosebită a organizării acestora în stat, menționăm că scopul dezvoltării unui asemenea format de relații dintre stat și societate reprezintă, întâi de toate, securitatea acestuia. Asigurarea securității constă în crearea unui echilibru dintre stat și societate. Posibilitatea de asigurare a mecanismului respectiv rezidă în garantarea drepturilor și libertăților cetățenilor.

Unul dintre fondatorii teoriei securității, Th. Hobbes, în lucrarea *Leviatanul* a enunțat ideea despre existența relației reciproce dintre securitate, populație, guvern și stat în procesul de soluționare a problemei ce ține de supraviețuire. În opinia lui T. Hobbes, frica este cauza ce îl determină pe om să trăiască în cadrul unei societăți („în grup”, „în trib”, „în turmă”), să caute măsuri de protecție colectivă în războiul „toți împotriva tuturor”. T. Hobbes conchide că omul este o ființă civilizată prin frica sa de moarte, iar acest fapt impune omul să caute diverse forme de luptă [1, p. 95].

Cele expuse confirmă faptul că securitatea, în esență, este un fenomen sociopolitic. Aceasta presupune necesitatea de a crea un sistem de asigurare a securității naționale, unde elemente componente sunt instituțiile de stat și instituțiile civile.

Potrivit savanților ucraineni O. Goncareenko, R. Djangujin, E. Lisișin, sistemul de securitate națională include o totalitate a structurilor de stat și in-

stituții neguvernamentale care activează în domeniul protecției drepturilor și libertăților omului, a valorilor de bază ale societății privind pericolele interne și externe, dar și un sistem corespunzător de acte legislative (regulamente, declarații, programe etc.), organizații neguvernamentale [2, p. 12]. În pofida acestei expuneri, securitatea națională reprezintă gradul de protecție a intereselor importante, a drepturilor și libertăților persoanei, societății și statului împotriva amenințărilor externe sau nivelului absenței pericolelor pentru drepturile și libertățile omului, interesele și valorile de bază ale societății și statului.

Deși problema cercetării sistemului de securitate națională nu constituie subiectul prezentei lucrări, trebuie să afirmăm că suntem de acord cu definiția dată. Aceasta ne permite să acordăm atenție relației dintre stat și societate, în contextul exploatarea potențialului și posibilităților organismului militar pentru a obține scopul de bază al securității naționale: atât protecția omului și a societății, cât și a statului.

În cadrul procesului dat, comandamentul militar în niciun caz nu trebuie să se afle în afara domeniului de stat, iar comandamentul de stat să-și piardă funcțiile militare în contradicție evidentă cu teoria și practica dezvoltării militare. Conștientizarea esenței categoriei de „comandament”, „conducere” în orice domeniu al vieții sociale, inclusiv militare, este o condiție obligatorie pentru determinarea corectă a rolurilor și funcțiilor organelor de conducere, a variantei optime a structurii acestora, o premisă pentru îmbunătățirea metodelor de lucru ale structurilor administrative, elaborarea și implementarea noilor tehnologii informaționale, a resurselor tehnice ca factori de dezvoltare a armatei care să fie capabilă să asigure nivelul corespunzător al securității naționale.

Toate acestea capătă o mai mare amploare luând în considerare faptul că sintagma de „comandament militar” este aplicată atât în literatura de specialitate, cât și în legislația Republicii Moldova [3]. Însă aplicarea categoriilor date reflectă în mod diferit esența proceselor și fenomenelor din domeniul comandamentului. După cum ne arată experiența anilor de independență, conceperea acestei idei de către funcționarii structurilor administrative este atât de contradictorie, încât interpretarea terminologiei de specialitate duce la rezultate contrare așteptărilor.

Din punct de vedere teoretic, comandamentul poate fi interpretat drept un ansamblu de sisteme complexe – biologice, tehnice, sociale [4, p. 934-935]. Prin comandament, în cadrul sistemelor de organizare și sociale, înțelegem activitatea organelor de conducere în raport cu elaborarea și implementarea influenței comandamentului asupra societății

(obiectul comandamentului). Această activitate urmărește menținerea sistemului, îmbunătățirea funcționării lui și atingerea scopurilor propuse. Scopul pe care îl urmărește comandamentul în mare parte depinde de rezultatele activității organelor administrative, ce apar în cadrul exercitării funcțiilor sale prestabile.

Funcția de comandament – succesiunea acțiunilor independente și a celor interdependente ale comandamentului, a obiectelor subordonate din diverse domenii. Astfel de funcții interdependente, tipice oricărui proces de comandament, sunt: cea informațională (colectarea și prelucrarea informației), pronosticarea și adoptarea deciziilor, reglementarea, organizarea comandamentului, realizarea controlului. Cu toate acestea, realizarea funcțiilor de comandament drept una dintre tipurile de activitate ce are drept scop promovarea politicii de stat presupune necesitatea adoptării deciziilor de rigoare, inclusiv în domeniul securității naționale.

Din punct de vedere teoretic, problema adoptării deciziilor constă în dificultatea de a obține un echilibru între numărul impresionant de variabile. Prezența acestora ne vorbește despre complexitatea procesului de adoptare a deciziilor de către comandament și posibilă influență asupra viitoarelor evenimente. În acest sens, arta de adoptare a deciziilor constă în abilitatea de a neutraliza incertitudinile tipice variabilelor de bază, ce determină esența deciziei adoptate. Adoptarea deciziilor de acest tip, dar și realizarea lor sunt condiționate prin capacitatea de asigurare a unui nivel corespunzător al conexiunii dintre subiecții deciziilor adoptate, și anume dintre om, societate și stat. Eficacitatea deciziilor adoptate depinde de monitorizarea acestora, fapt care presupune necesitatea de a stabili o relație de interdependență dintre executor și comandant în toate domeniile, mai ales în cel al securității naționale.

Să analizăm geneza dezvoltării mecanismelor esențiale de influență exercitată de om, societate și stat asupra instrumentelor de securitate, formarea pârgurilor de control al celor din urmă.

Conceptul de *control* provine din franceza vechi *controle* – listă dublă. În Antichitate, un *statu-quo* anume era verificat prin înregistrarea dublă a documentelor. Căpitanul unei nave a flotei militare, de exemplu, ținea evidența „rolului” echipei. „Controlul” era efectuat de administrația portului pentru a evita falsificarea considerabilă a numărului de marinari, fapt reflectat în suma alocării resurselor materiale.

Prin analiza lexicală a vocabulei *control*, luând în considerație caracterul analitic al limbii, am con-

statat că deși în limba engleză cuvântul are un sens mai larg, sensul de bază de „control și verificare” nu a dispărut. Cu toate acestea, cuvântul *control* este utilizat cu sensul de „a exercita puterea, a conduce, a ordona” (*to exercise authority, to direct, to command*) [5, p. 68]. Termenul *civil* (din lat. *civilis* – civil, nemilitar) denotă relațiile dintre cetățeni – între ei, cu structurile și organizațiile de stat (în special militare) [6, p. 972]. În etapa inițială a cercetărilor teoretice a concepției relațiilor civil-militare, *controlul civil* prevedea stabilirea relațiilor dintre cetățeni și putere (cei care sunt la putere) și organele de drept ce se ocupă de securitate.

Conceptul de implementare a controlului civil a fost înaintat încă în secolul al XVII-lea în Marea Britanie drept formă de luptă a parlamentului cu monarhia pentru influența asupra armatei. Cum monarhia reprezenta o instituție civilă, la fel ca și parlamentarii, se ducea lupta pentru consolidarea controlului parlamentar, și nu civil, asupra armatei [7, p. 102-103].

Discuțiile au continuat și în lucrările unor autori. John Locke (1632–1704), bunăoară, menționa că legea include atât principiile pe care indivizii le respectă prin contractul social, cât și cele formulate de suveran [8, p. 147]. Savantul englez Albert V. Dicey a consemnat sintagma *autoritatea legii (rule of law)*, conform căreia „nimeni nu este mai presus de lege..., fiecare, indiferent de rangul sau condiția sa, face obiectul legii ordinare și se află sub jurisdicția curților ordinare” [9, p. 189]. Expresia *autoritatea legii* a fost treptat aprofundată și în alte lucrări, cu un conținut mai larg, marcat deseori de dihotomia civil-militar, pace-război: „autoritatea legii exprimă preferința pentru lege și ordine, opusă stării de anarhie, război și antagonism” [10, p. 105].

În Statele Unite ale Americii principiul controlului civil, în sec. XVIII–XIX, reprezenta ideea conform căreia fiecare cetățean era responsabil pentru protecția națiunii și libertății, deoarece în asemenea condiții, în caz de necesitate, el va merge la război. Odată cu ideea despre faptul că Forțele Armate (FA) trebuie să reprezinte principiile democratice și să salute participarea cetățenilor, în opinia fondatorilor SUA (în special D. Medison, A. Hamilton, S. Adams), FA de tip integrat ar trebui să devină poliția. Însă chiar și așa diferența dintre militarii profesioniști și reprezentanții societății civile a fost redusă. Din acest motiv, după terminarea războiului pentru independență a fost redusă considerabil componența armatei, fapt care s-a reflectat în îngrijorările tânărului stat democrat în ceea ce privește structurile militare și rolul lor. În secolul al XVIII-lea erau încă proaspete amin-

tirile despre implicarea armatei în scopul reprimării opoziției politice în Marea Britanie în perioada regimului lui O. Cromwell (1599–1658), iar unul din motivele marilor tensiuni ce au dus la declanșarea Revoluției Americane (1763–1791) a fost introducerea trupelor militare engleze pe teritoriul american. Coloniștii, care se considerau egali în drepturi cu britanicii, erau împotriva unei atare ingerințe, afirmând că asemenea acțiuni ar fi fost inadmisibile în Marea Britanie [11, p. 11].

Cel mai bine a evidențiat importanța parteneriatului și perspectiva capacităților civil-militare, în anul 1944, generalul american Dwight David Eisenhower: „Cu cât voi elimina mai repede problemele care sunt din afara domeniului militar, cu atât voi fi mai fericit! ... Câteodată mă gândesc că trăiesc zece ani în fiecare săptămână, din care nouă ani sunt dedicați problemelor politice și economice ... și acest lucru îmi dă cumplite dureri de cap. Resurse de apă insuficiente, lipsa curentului electric, lipsa de alimente, lipsa carburanților și cadavrele împrăștiate în tot orașul...” [12, p. 44].

Samuel Huntington a identificat mai multe tipuri de control civil, care au sau nu au în vedere intervenția statului: *control civil subiectiv*, *control civil prin clasa socială*, *control civil obiectiv* etc. [13, p. 213-335].

Adaptarea trăsăturilor democratice de către controlul civil s-a produs în contextul dezvoltării democrației în țările din Europa Occidentală și SUA. Drept rezultat, a avut loc o evoluție internă a conceptului de *control civil*, care a obținut însemnătatea implicită de cea a controlului democratic, adică formele de organizare a relațiilor civil-militare prin care societatea, prin intermediul organelor puterii de stat, organizațiilor neguvernamentale etc., participă în procesul de adoptare a deciziilor în domeniul securității naționale și asigură dezvoltarea armonioasă a acestuia.

Problema dezvoltării relațiilor civil-militare echilibrate a devenit extrem de actuală după destrămarea blocului socialist și a URSS. Din acest motiv, sfârșitul Războiului Rece și a epocii de „confruntare dintre două blocuri” [14, p. 66-67] a pus pe agenda zilei problema privind reforma sistemului de securitate în zona de responsabilitate a OSCE, inclusiv implementarea unei forme democratice a controlului asupra sferei militare. Realizarea reformelor de rigoare este determinată de una dintre condițiile necesare pentru integrarea noilor state democratice din Europa Centrală și de Est în asemenea structuri cum sunt UE și NATO.

În vederea depășirii problemelor ce țin de adap-

tarea la noile realități de securitate, în perioada septembrie 1992 – noiembrie 1994, în cadrul forumului OSCE pentru colaborare în domeniul securității, țările participante au elaborat *Codul deontologic* al Organizației pentru Securitate și Cooperare Europeană (OSCE) ce cuprinde aspectele securității (în continuare – *Cod deontologic*) [15, p. 12]. Documentul respectiv a devenit baza de identificare a direcției și principiilor de reglementare a activității naționale și internaționale a statelor în domeniul politico-militar în cadrul sistemului securității europene ce este în proces de dezvoltare. *Codul deontologic* a fost aprobat de șefii de state și de guverne din 52 de țări care au participat la Summitul pentru securitate și colaborare în Europa, la Budapesta, în decembrie 1994, iar la 1 ianuarie 1995 a obținut puterea unui document politic [16, p. 89].

O particularitate a documentului respectiv o constituie prevederile referitoare la controlul politic, democratic și principiile de exploatare ale FA, ale formațiunilor militare și ale forțelor interne de securitate și poliție. *Codul deontologic* reglementează aspectele care în trecut intrau în jurisdicția internă a statului. Scopul documentului este de a transmite controlul asupra tuturor forțelor și serviciilor care participă la realizarea monopolului statului în ceea ce privește aplicarea sau pericolul aplicării forței în cadrul statului sau în afara hotarelor acestuia prin institututele independente create în conformitate cu legea. Toate forțele și serviciile care fac parte din cadrul sistemului de asigurare a securității și apărării statului trebuie să subscrie principiilor legale, democratice ale neutralității, să respecte drepturile omului, precum și normele dreptului internațional umanitar. Din acest motiv, în *Codul deontologic* se vorbește despre „controlul politico-democratic” [15, p. 7].

Modificarea termenului *control civil* în *control democratic* sau *control politico-democratic*, cu alte cuvinte, „modernizarea” termenului de bază a avut loc în urma axării cercetărilor problematice relațiilor civil-militare în țările postcomuniste pe ideea că sarcina principală a democrației la etapa inițială trebuie să fie implementarea controlului asupra structurilor militare de către organele puterii de stat. Conceptele menționate se referă la controlul realizat de structurile de stat ce au fost alese pe o cale democratică, însă era ignorat un asemenea detaliu precum faptul că, odată cu schimbările din cadrul societății și principiile de formare a puterii de stat, se modifică și armata.

În condițiile modificărilor continue, delegarea funcțiilor de control unei singure instituții de stat nu va avea rezultatele scontate. În afară de aceasta, tre-

buie luat în considerare faptul că posibilitățile inițiale ale statelor comuniste, cu un sistem politic birocratic și cvasiteocrat, în mod considerabil diminuau posibilitatea implementării cu succes a relațiilor civil-militare care au fost adoptate de sistemele politice de dictatură postmilitară din statele Americii Latine [17, p. 234]. Nu a fost conștientizată necesitatea implementării controlului asupra fostei nomenclaturi de partid care a rămas la guvernare și demonstra imposibilitatea de a exercita funcțiile de rigoare în noile circumstanțe, limitându-se la adoptarea deciziilor vizând aspecte ce țin de propriile necesități.

Necesitățile de a asigura în egală măsură participarea atât a societății civile, cât și a statului la elaborarea politicii de securitate și apărare, axarea activității organismului militar asupra creării condițiilor corespunzătoare pentru asigurarea unei dezvoltări democratice durabile a statului a devenit rezultatul aplicării termenului „control democrat-civil”.

Cu toate acestea, traducerea termenului englez *civil control* în limba română poate avea două variante: *control civil* (care exprimă sensul „clasic” al termenului englez) și *control social* – o situație similară întâlnim în limba rusă în cazul termenilor *гражданский контроль* și *общественный контроль*. Un asemenea dualism în ceea ce privește perceperea termenului inițial a devenit motivul interpretării simpliste a semnificației acestuia, termenii „control civil”, „control civil-democrat” și „control social” începând să fie percepuți drept sinonime. Astfel, în *Concepția reformei militare*, adoptată de Parlamentul Republicii Moldova în anul 2002, se aplică termenul „control de către societatea civilă” și „control democratic” [18].

Controlul civil constituie mecanismul de autoreglementare în cadrul sistemelor sociale (grupuri, colective, organizații, în societate, în general), fapt realizat prin intermediul reglementărilor normative ale comportamentului oamenilor (moral, de drept, administrativ ș.a.). Controlul civil este elementul institutelor sociale care asigură respectarea normelor sociale, cerințele normative și limitele în ceea ce privește comportamentul. Element al conducerii sociale, controlul civil funcționează după principiul legăturii inverse [19, p. 562]. Crearea condițiilor pentru asigurarea stabilității sociale și a schimbărilor pozitive în cadrul sistemului social este una dintre funcțiile principale ale unui asemenea control.

Controlul civil asupra sferei militare, în mod special în domeniul juridic, este foarte bine reflectat în cazul SUA. În această țară, acțiunile militare sunt minuțios verificate de legislație. Astfel, niciun soldat nu este obligat să execute ordinele militare care

contravin legislației naționale sau internaționale recunoscute de SUA [20, p. 26].

Un element important al democrației pe care îl poate asigura societatea civilă este implicarea ei în relația cu statul, ca generator al transformărilor. O societate civilă consolidată creează premisele unei „democrații calitative”. Societatea civilă constituie un mecanism de supraveghere și control asupra statului și o pârghe prin care acesta este presat să adopte reforme în ritmuri accelerate. O societate civilă precară implică o „democrație superficială”, cu o participare slabă a populației [21, p. 74].

Calificativul *civil* semnifică, mai întâi, „tipic cetățeanului conștient”, „direcționat în favoarea societății”, și, în ultimul rând „civil, nemilitar”. Altfel spus, controlul democratic este o pârghe pentru cetățean, un element activ și indispensabil al societății civile. O particularitate a celei din urmă este prezența cetățenilor capabili să-și decidă soarta.

Cu alte cuvinte, „societatea civilă” este un domeniu în care cetățenii soluționează anumite probleme, își asumă responsabilitatea pentru bunăstarea comună. Anume subiecții societății civile (totalitatea cetățenilor, a uniunilor și asociațiilor libere ale acestora, care sunt în afara institutelor de stat), constituie pârghele ce asigură echilibrul dintre interesele omului, ale societății și ale statului, stabilesc mecanismele de asigurare a propriilor interese prin intermediul sistemului puterii de stat și al statului creat de sine însuși. Societatea nu mai are nevoie să-și asigure evoluția continuă, iar statul și autoritățile centrale și locale sunt elementele ce îndeplinesc această sarcină.

Fundamentarea termenului „control civil” dezvăluie esența termenului „control civil democratic” care a intrat în uz în Republica Moldova, inclusiv în bazele normativ-juridice, sub influența savanților occidentali (H. Born, K. Donelli ș.a.).

Apariția sintagmei „domeniu militar” a fost determinată de evoluarea teoriei militare privind relațiile civil-militare, unde controlul „democrat” sau „civil” viza doar forțele armate. În literatura de specialitate, în mare parte se acordă atenție necesității de a asigura controlul eficient al FA (S. Huntington, M. Janowitz, D. Burk, K. Danopoulos, D. Ziker ș.a.). Nevoia de a modifica abordările din teoriile existente se bazează pe faptul că în multe state (Italia, Franța, Turcia), inclusiv în țările postcomuniste (Rusia, Belarus, Serbia, Ucraina), în afară de armată există și alte structuri militarizate (mai puțin numeroase decât armata), pentru înarmarea cărora la fel sunt alocate resurse financiare etc. [22, p. 3]. Asemenea formațiuni joacă un rol activ în viața sociopolitică, spre deosebire de armata clasică, mai ales în țările în curs de tranziție.

O abordare similară a elementelor controlului civil democrat se reflectă în *Codul deontologic*, unde prin forțe armate se face referință nu doar la structurile direct subordonate ministrului Apărării, ci și la forțele de ordine interne, serviciile secrete și poliție [15, p. 8].

Să trecem la analiza esenței controlului civil asupra domeniului militar. În linii generale, este o metodă de reglementare socială, în care scopul final este identificarea fenomenelor negative din cadrul domeniului militar, facilitarea soluționării problemelor și contradicțiilor emergente, dar și a colectării informațiilor cu transmiterea ulterioară către structurile competente. Din acest punct de vedere, controlul civil asupra domeniului militar este un sistem de instituite de stat și sociale și al măsurilor implementate de acestea, care asigură legalitatea și raționalitatea politicii militare a statului, transparența maximă a domeniului militar, caracterul democratic al relațiilor civil-militare în stat [23, p. 60].

Controlul democratic civil este o metodă de conducere politică a domeniului militar, teoria și practica de reglementare a relațiilor civil-militare, unde principiile de bază de funcționare a organismului militar sunt determinate de societatea civilă (astfel asigurându-se supremația domeniului politic asupra celui de securitate) [24, p. 96]. Această formă de organizare de asemenea reprezintă o sistematizare a măsurilor și resurselor realizate de către organele puterii de stat și ale societății civile în scopul împiedicării procesului de militarizare a societății, garantării securității statului și a cetățeanului, provocării progresului structurilor militare (prevenirii degradării acestora), asigurării respectului față de serviciul militar din partea societății.

Savantul rus A. Vladimirov, de exemplu, consideră că un asemenea control nu poate exista. În opinia savantului, drept categorie „de control al stării și al executării” poate fi (și este) doar un element al sistemului de conducere și al procesului de guvernare în stat. Controlul poate fi eficace numai în cazul în care celelalte elemente ce includ conceptul de „conducere” (realizat sau în proces de implementare) este unificat printr-o singură idee și un singur scop [25, p. 209].

Definiția conceptului de „control”, propusă de A. Vladimirov, nu este contradictorie cu „spiritul” controlului civil democratic în cazul în care activitatea autorității publice centrale are un caracter transparent, iar tot ceea ce este „unificat printr-un scop unic” este direcționat întru asigurarea securității societății și a cetățeanului. Un asemenea model al conducerii politice a domeniului militar poate îndeplini

funcții cu caracter de consiliere, care presupun un mecanism de consultare și schimb de informație.

Însă trebuie să recunoaștem că problemele legate de implementarea controlului civil democratic nu-și vor pierde actualitatea, ele fiind nu numai complicate, dar și contradictorii. Aceasta rezidă în caracterul specific al domeniului de securitate, în general, și al armatei, în special, element ce condiționează aspectul multilateral al paradigmei relațiilor civil-militare. Armata este creată și există pentru a asigura securitatea militară a societății și, într-o anumită măsură, reflectă puterea reală a societății. Însăși armata în anumite circumstanțe poate deveni o sursă de pericol pentru societate, evident, în cazul în care se distanțează vizibil de interesele acesteia.

Astfel, pentru prevenirea tentativelor de manipulare a armatei și a exploatării ei neconstituționale, dar și în scopul obținerii unei abordări unice în ceea ce privește menținerea și dezvoltarea domeniului militar, este necesară asigurarea transparenței activității acestuia. Societatea are nevoie de un mecanism de monitorizare care include instituturile de stat, normele legale, procedurile corespunzătoare, care, în final, creează conexiunea relațiilor civil-militare.

Bibliografie

1. Т. Гоббс, *Материя, форма и власть государства церковного и гражданского*, în Гоббс Т., *Сочинения*, В 2-х т., Москва, Мысль, 1991, Т. 2, p. 95.
2. О. Гончаренко, Р. Джангужин, Е. Лисицин, *Гражданский контроль и система национальной безопасности Украины*, în *Зеркало недели*, № 35 (410), 2002, с. 12.
3. *Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova pentru aprobarea Regulamentului procuraturii militare nr. 1633-XII din 02.11.1993*, în *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.12/384 din 30.12.1993.
4. *Управление*, în *Военный энциклопедический словарь*, Москва, Эксмо, 2007, с. 934-935.
5. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*, London: Lexicon Publications, Inc. Sherman Turnpile Danbury, 1993, p. 68.
6. *Словарь иноязычных слов: 23 000 слов и терминологических соединений* / Уклад. Л. Пустовит и др., Киев, Доверие, 2000, с. 562.с. 972.
7. Alexandru Roșca, Laurențiu Turbatu, *Considerații privind tradițiile anglo-saxone și continentale ale conceptului „stat de drept”*, în *Revista de filozofie, sociologie și științe politice*, nr. 1 (155), Chișinău, 2011, p. 102-103.
8. John Locke, *Second treatise of government*, NY, Barnes & Noble Publishing, 2004, p. 147.
9. Ducey V. Albert, *Introduction to the Study of the Constitution*, Elibron.com., 2000, p. 189.
10. Anthony W. Bradley, Keith D. Ewing, *Constitutional and Administrative Law*, London, Longman, 1997, p. 105.

11. David F. Trask, *Democracy and Defense: Civilian Control of the Military in the United States*, Washington D. C., U.S. Information Agency, 1993, p. 11.

12. Ciprian Popescu, *Cooperarea civili-militari, o responsabilitate atât civilă, cât și militară*, în *Forțele Terestre. Buletin de teorie militară*. Editat de Statul Major al Forțelor Terestre, București, nr. 1 (9), 2011, p. 44.

13. Samuel Huntington, *Securitatea națională și relațiile civil-militare*, în *Armata și societatea*. Culegere de texte de sociologie militară. Coord.: Sava Nicu Ionel, București, 1998, p. 213-335.

14. Vezi: Victor Juc, *Dificultăți teoretico-metodologice în pronosticarea încheierii Războiului Rece*, în *Revista de filozofie, sociologie și științe politice*, Chișinău, nr. 1, 2009, p. 66-76.

15. *Кодекс поведения, касающийся военно-политических аспектов безопасности. Принят на Форуме СБСЕ по сотрудничеству в области безопасности, в Будапеште 3 декабря 1994 года (документ СБСЕ DOC.FSC/1/95)*. Отдельное издание СБСЕ. Серия «Программа немедленных действий», № 7, 1994, с. 12.

16. А.Бірюченко, *В открытый обществу институт*, în *Политика и время*, № 8, 2003, с. 89.

17. О. Бодрук, *Общество и армия*, în *Демократический контроль над системой национальной безопасности и вооруженными силами: распространение ценностей НАТО в евроатлантическом про-*

странстве. Материалы международного семинара, Симферополь, Судьба, 2003, с. 234.

18. *Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Concepției reformei militare nr.1315-XV din 26.07.2002*, în *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* nr.117-119/975, 15.08.2002.

19. А. Новиков, *Контроль общественный*, în *Политическая энциклопедия*. В 2-х т. / Науч.-ред. совет: пред. совета Г. Семигин, Москва, Мысль, 2000, Т. 1, с. 562.

20. *Гражданский контроль за военно-силовыми структурами государства*, Москва, Гражданский мир, 1996, с. 26.

21. Pantelimon Varzari, Ion Tăbârță, *op. cit.*, p. 74.

22. Kretschmer, *More Progress Needed on Civilian Control of Military*, în *The New Anatolian*, № 270, 2005, p. 3.

23. А. Бірюченко, *К хаки пасует галстук*, în *Вече*, № 5 (146), 2004, с. 60.

24. N. Narlı, *Civil-Military Relations in Turkey / Kiniklioglu S. (ed.) Insight Turkey*, Ankara, Ankara Centre for Turkish Policy Studies, Pelin Offset, Vol. 3, nr. 1. 2001, p. 96.

25. А. Владимиров, *Контроль над силовой сферой государства*, în *Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России / Материалы Тасис-Проекта 1997-1998 гг.* Под общей редакцией Г. Хагены и А. Савинкина, Москва, Русский путь, 1999, с. 209.

Iurie Matei. *Amintiri de când eram piatră* (dedicație lui Nichita Stănescu). 2011, ulei/pânză, 75x60 cm.